

Timpuri stravechi

Pe teritoriul României au fost descoperite vestigii de o rara frumusetate ale culturilor neolitice; în acest spatiu a înflorit civilizatia geto-dacilor, un neam aparținând marii familii a tracilor. Geto-dacii s-au impus în fata celorlalte neamuri în conditii de mare însemnatate istorica (în anul 335 î.e.n. ei au luptat împotriva celebrului Alexandru cel Mare, iar în jurul anului 290 î.e.n. ei au luat ca ostatic pe succesorul acestuia, regele Lisimac). Domniile elene au influentat pozitiv cultura si civilizatia geto-dacilor, care au asimilat benefic aceasta influenta.

Prin faptul ca a reusit sa-i sperie pe geto-daci, expansiunea Imperiului Roman în Peninsula Balcanica a contribuit la întarirea unitatii lor. La mijlocul secolului I al erei noastre, regele get Burebista reuseste sa întemeieze un stat foarte puternic, unind triburile geto-dacice dintr-un spatiu vast, care se întindea de la actualul teritoriu al Slovaciei pâna în Balcani; el a fortat toate orasele pontice, de la Olbia la Apolonia din Tracia, sa se supuna stapânirii sale. Lupta dintre armatele conduse de Burebista si cele conduse de Iuliu Cezar urma sa aiba loc în anul 44 î.e.n.; tocmai atunci însa împaratul roman a fost asasinat; dupa putin timp, Burebista a avut aceeasi soarta.

La începutul erei noastre, Imperiul Roman, în expansiunea sa, s-a apropiat tot mai mult de Dunare, geto-dacii neavând alta solutie decât sa mentina relatii cu acesta, fie cordiale, fie ostile, sa asimileze elemente ale civilizatiei romane si de tehnica militara. Acestia vor tine piept romanilor din punct de vedere politic si militar vreme de aproape un secol, pâna în vremea împaratului roman Traian. În anul 106 e.n., dupa lungi si teribile razboaie, acesta reuseste sa înfrânga rezistenta eroica a dacilor, al caror rege, Decebal, intrat în legenda pentru curajul sau, a preferat sa-si ia viata decât sa devina prizonierul romanilor. Generatiile ce aveau sa urmeze au pastrat în constiinta lor, ca pe o fapta glorioasa, rezistenta si înfrângerea Daciei conduse de Decebal. Monumentele care dainuie - Columna lui Traian, aflata la Roma, si Tropaeum Trajani de la Adamclisi, Dobrogea - stau marturie, prin scenele pe care le reprezinta, a curajului aratat de daci în apararea tinutului lor si a muntilor lor ca o pavaza si plini de bogatii.

Cu toate suferintele îndurate, includerea Daciei în Imperiul Roman a avut si partile ei bune: prin stradania localnicilor si a colonistilor romani, prin spiritul lor întreprinzator, Dacia atinge un înalt grad de dezvoltare materiala si spirituala, si are loc un important proces de romanizare, cu amprente durabile, ce pot fi regasite pâna astazi în

limba latina a poporului român, în numele sau în conștiinta și cultura. În etnogeneza poporului român elementul etnic primordial este cel geto-dacic, peste care se suprapune elementul etnic roman.

În anul 271 e.n., datorita crizei care macina Imperiul Roman, precum și presiunii exercitate de popoarele barbare, Împăratul Aurelian s-a văzut nevoit să treacă la retragerea din Dacia a trupelor sale, a administrației și a unei părți din populația orașelor, deplasându-le la sud de Dunare. Cu toate acestea, majoritatea populației, alcătuită din țărani români și daci romanizați, nu și-a parasit pământul, rămânând strâns legată de lumea română sud-dunăreană. Daco-românii, în contact cu popoarele barbare, au adoptat forme de organizare impuse de nou createle condiții istorice. Ei s-au organizat în ceea ce marele istoric român Nicolae Iorga numea "românii populari" sau "românii rurali", respectiv acele teritorii unde autoritatea imperială încetase și a căror populație se grupase în organisme populare. Aceasta era considerată drept români prin locuitori, care erau conștienți că aparțin sau că aparținuseră Imperiului Roman.

CULTURA ȘI CIVILIZAȚIA GETO-DACILOR

Geto-dacii sunt considerați, pe bună dreptate, strămoșii direcți ai românilor. Asadar, a vorbi despre cultura și civilizația românească fără a o pune în evidență pe cea a geto-dacilor este ca și cum ai șterge din înțelegerea omului matur copilăria sa. Prea multe elemente din trecut s-au alțuit în fizionomia poporului român (e adevărat, foarte greu de pus în evidență) încât a înțelege ceea ce suntem presupune să facem acest pas înapoi, peste timp. Dar cine erau geto-dacii?

Etno-lingvistic, geto-dacii erau indo-europeni, din grupul satem, constituind ramura nordică a numeroaselor populații tracice. Nu este locul aici, desigur, al unei dezbateri asupra problemelor indo-europenisticii. Menționăm doar că astăzi cei mai mulți dintre specialiști sunt de acord că patria de început a indo-europenilor a fost undeva în teritoriul de dincolo de Donet, de la Caspică la Urali. Arheologi eminenti cunoscători ai problemei admit că în epoca bronzului (circa 2000-1200/1100 î.d.Hr.) tracii se desprind din populațiile indo-europene, atestate în acest teritoriu în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (2500-2000 î.d.Hr.). În ceea ce privește detașarea geto-dacilor din blocul tracic, specialiștii consideră că din secolul al VIII-lea î.d.Hr. ar putea fi vorba de geto-daci, dacă cultura Basarabi, a cărei răspândire acoperă aproape toată aria răspândirii lor, le poate fi atribuită. Oricum,

in prima jumatate a mileniului I i.d.Hr. s-a desfasurat procesul de individualizare etnico-culturala a geto-dacilor, pentru ca apoi, preluand si dand civilizatiilor neamurilor invecinate, sa atinga, in secolele I i.d.Hr.-I d.Hr., apogeul dezvoltarii lor.

Relativ la limba geto-dacilor, lingvistii au avansat mai multe ipoteze, cea mai consistenta apartinand lui I.I. Russu. I.I.Russu conchide, in urma unei analize complexe a tuturor datelor problemei, ca "pozitia limbii traco-dace este urmatoarea: un idiom indo-european independent din grupa de rasarit satem" .

Una din cele mai importante probleme ale istoriei geto-dacilor o constituie delimitarea teritoriului locuit de geto-daci inainte de cucerirea romana. Descoperirile arheologice de la noi din tara si din strainatate i-au indemnat pe cercetatorii avizati ai chestiunii sa sustina ca expansiunea geto-dacilor a avut ca puncte extreme Olbia (E), Bratislava (V), Cerepin (regiunea Lvov), la nord, Veliko Tirново, la sud. Cat priveste raspandirea culturii "clasice" a geto-dacilor (sec.II i.d.Hr.-sec I d.Hr.), se sustine ca ea cuprinde doua arii principale concentrice: o arie centrala, in care aceasta cultura este reprezentata prin asezari, descoperiri funerare, depozite, tezaure etc., in care principalele componente isi gasesc antecedente locale, si o arie periferica, unde descoperirile geto-dacice apar intr-un mediu care, chiar daca avusese initial un fond general tracic, a facut parte apoi, in secolele IV-II i.d.Hr., din aria culturii Latène celtice (in vest) sau a celei scitice (in est) si unde, deci, o origine locala e greu de dovedit. Aceasta arie centrala poate fi cuprinsa intre Nistru, Tisa, Carpatii Nordici si Balcani.

1.CIVILIZATIA GETO-DACILOR

Prin expresia "civilizatia geto-dacilor" desemnam ansamblul manifestarilor de civilizatie ale geto-dacilor. Am facut aceasta precizare din capul locului pentru a-l attentiona pe cititor asupra faptului ca: 1. in teritoriul geto-dacilor existau manifestari de civilizatie apartinand altor etnii (grecesti, celtice, scitice etc.), analiza lor ar fi presupus o schimbare de titlu ("civilizatii din spatiul geto-dacic"), aspect ce nu corespunde obiectivelor demersului nostru; 2. civilizatia geto-dacilor cuprinde elemente de imprumut, preluate de la etniile cu care a intrat in contact si care aveau ceva de "dat" (numai din aceasta perspectiva vom aduce in discutie raporturile cu aceste etnii), iar pe de alta parte civilizatia lor cuprinde elemente originale, rod al unor sinteze sau inovari (din aceasta

perspectiva se poate vorbi de civilizatia "geto-dacica", adica a geto-dacilor, specifica lor); 3. adjectivul cel mai corect pentru a exprima fapte ale geto-dacilor este "geto-dacic" sau "daco-getic"

1.1. STATUL GETO-DACILOR

În secolul I î.d.Hr., începând cu Burebista, lumea geto-dacica intra într-o altă etapă a evoluției ei, în etapa statală. Acum se poate vorbi de prezența unui rege la daci, în înțelesuri deosebite de cele date acestei funcții pentru perioada anterioară. Acum regele nu mai este atât un comandant de oaste, funcție ce se va menține în măsură deosebită, cât, din ce în ce mai mult, un legiuitor, un om preocupat de probleme administrative-civile. Regele nu mai este, ca pe vremea lui Dromichaites, de exemplu, primus inter pares. Prezența adunării armate lângă rege, în vremea aceasta, nu mai înseamnă "democrație militară", nu înseamnă transformarea regelui într-un șef militar doar. Începând cu Burebista, se poate admite instituirea principiului priorității agnatilor la moștenirea tronului. După detronarea și moartea lui Burebista statul sau a fost împărțit între fiii sau nepoții sau alte rude ale marelui rege. Este greu să ne închipuim că Burebista nu a căutat, încă din timpul domniei, să-și asigure tronul cu moștenitori de sange. Regele ajunge, în vremea statului dacic, un adevărat conducător, preocupat de toate problemele societății, de la purtarea războaielor și până la ridicarea cetăților, de la apărarea clasei dominante și până la reglementarea vieții moral-spirituale. Pretuit de popor, glorificându-l când și-a apărât țara, cum s-a întâmplat cu Diurpaneus, supranumit Decebalus, regele nu era considerat zeu. Puterea regelui geto-dacilor nu era despotică, ci marginită, chiar controlată de un consiliu aristocratic, dar și de adunarea poporului, ca la vechii macedoneni. Un absolutism întunecat, cumplit, sângeros, de rezonanță orientală, teocratic, nu ființa la geto-daci. Prezența unui consiliu nobiliar, a adunării armate, nu a împietat asupra coerenței sistemului politic din statul geto-dacic. Nu cunoaștem cu exactitate ierarhia în cadrul conducerii statului geto-dacilor și, implicit, a consiliului regal. Este sigur însă că regele încerca un control al întregului stat printr-un aparat administrativ compus, în partea sa superioară, din tarabostes.

În antichitate, pentru că o țară să fie considerată că ar avea condiție de stat era absolut necesară existența unei armate permanente. Dacă pentru timpul lui Burebista nu avem date sigure (nimic nu ne oprește însă să ne imaginăm prezența unei numeroase garzi personale pentru preîntâmpinarea eventualelor mișcări interne, pentru a domina și ridica

tributul de la orasele grecesti supuse sau chiar pentru o rapida interventie la hotare), pentru epoca lui Decebal insa, avem dovezi certe despre existenta unei armate permanente. Astfel, in unul din discursurile sale Dion Chrysostomos (XII, 19), care, trecand prin Dacia lui Decebal dupa anul 87, adica intr-o vreme de liniste si pace din partea romanilor, spune ca acolo el a vazut "peste tot sabii, lanci, peste tot cai, peste tot arme, peste tot oameni inarmati". Tot din timpul acestui rege, stim de la Cassius Dio (LXV, 8, 5) ca una dintre conditiile pacii impuse lui Decebal de catre Traian in 102 prevedea ca regele dac "sa predea armele, masinile de razboi impreuna cu constructorii acestor masini". Or, o asemenea clauza echivala cu desfiintarea unei armate cu caracter permanent. Dar dovada cea mai puternica o constituie cea arheologica. Este vorba de multitudinea cetatilor dacice care, in timp de pace, aveau fiecare cate o garnizoana.

In ansamblul statului geto-dacilor un rol deosebit il juca sacerdotiul. Incepand cu Burebista, cinul preotesc geto-dacic a devenit o institutie organizata si cu functiuni social-politice foarte importante. Conducatorul sacerdotiului era marele preot al cultului zeului cel mai cinstit de catre geto-daci. Nu avem date cu privire la organizarea interna a sacerdotiului. Despre preoti putem afirma ca se bucurau de mare cinste. Marele preot era un fel de capetenie spirituala in societatea geto-dacica. Ei contribuiau, prin cultivarea si intretinerea unui anumit cult legat de "panteonul" pan-dacic, la intarirea unitatii politice a geto-dacilor, la pastrarea unei anume moralitati. Contributia sacerdotiului la crearea valorilor spirituale in societatea geto-dacica a fost, la vremea aceea, remarcabila intrucat el era depozitarul aproape al tuturor cunostintelor "stiintifice". Cu toate acestea, statul geto-dacilor nu era unul teocratic, chiar daca unii regi au detinut si functia de mare preot sau, ca in timpul lui Burebista, marele preot a avut o pozitie foarte importanta in stat.

Despre alte elemente, pe care le reclama fiinta de stat in lumea popoarelor antice, si anume: emiterea si folosirea monedei ca mijloc de schimb, existenta orasului, capitala etc. vom vorbi in paginile urmatoare.

Cu toate aspectele statalitatii geto-dacice mai sus prezentate, se poate spune insa, in final, ca acest regnum al dacilor inca nu a atins nivelul unui stat in adevaratul inteles clasic. Lipsesc multe din caracteristicile unui stat antic. Scrisul, bunaoara, este rar intalnit si in nici un caz nu exista o administratie (cu un aparat functionaresc, cu birouri, arhive) unde sa se redacteze actele si dispozitiile, sa se codifice legile, sa se tina registre etc. Despre fruntarii bine delimitate (sau constiinta acestora), despre o eventuala organizare administrativa (daca a existat), nu vem nici un fel de indicii.

Concluzia care poate fi desprinsa este ca statul dacic - ca forma de conducere, organizare, integritate etnica, centralizarea puterii, unitatea spirituala - "se situeaza pe o treapta inferioara raportat la monarhia elenistica..., isi gaseste locul la mijloc, intre monarhia elenistica si statuletele celtice" .

1.2. STRUCTURA SI STAREA SOCIALA

Disponem de relatari ale unor autori antichi, greci sau romani, din care reiese faptul ca societatea geto-dacica, in epoca sa clasica, era structurata din punct de vedere social in mai multe stari sociale.

Numele clasei nobiliare geto-dacice il aflam in scrierile mai multor autori antichi. Asa, de exemplu, filosoful-calator in Dacia, Dion Chrysostomos, ne relateaza, in ale sale Discursuri (LXXIII, 3), ca "... aici, uneori, se pot vedea oameni avand pe cap un fel de caciuli, asa cum poarta astazi unii traci, numiti geti ..." . Aceeasi denumire ne-o transmite si Criton, care ii aminteste "pe getii purtatori de pileus (caciula)". Cea mai importanta informatie legata de numele clasei nobiliare apartine lui Iordanes ce ne transmite, de fapt, o stire raportata de Dion Chrysostomos: "El (Dios Chrysostomos) spune ca acei dintre ei (geti), care erau de neam s-au numit la inceput tarabostes, iar apoi pileati..." .

Acesti nobili detineau pozitii foarte importante in stat: in consiliul regal, in conducerea armatei, in aparatul administrativ, dintre ei se alegea regele etc. In plan economic acesti tarabostes dispuneau de importante bunuri mobile (turme, cirezi, herghelii), erau interesati in negotul cu strainii, probabil ca aveau sclavi. Nu stim nimic insa despre relatiile lor cu cealalta stare sociala importanta – capillati, si nu putem avansa date sigure despre faptul daca tarabostes aveau mosii in proprietate privata sau le datorau regelui, iar daca le aveau nu putem preciza daca erau situate in teritoriile obstilor sau in locuri neocupate de ele.

In concluzie, acesti tarabostes constituiau o clasa nobiliara razboinica, puternica si bogata, cu un rol social important. "Se cuvine remarcat, totusi, ca tarabostes nu se puteau manifesta despotic fata de popor, care avea inca solide drepturi politice si in vremea statului dac".

Despre cealalta stare sociala - capillati, izvoarele vechi ne spun putine, doar Columna lui Traian fiind mai generoasa. Nu putem, din datele pastrate, sa stim numele lor geto-dacic, ci doar cel greco-latin, cum nu putem sti nici care a fost numele lor autentic de clasa. Numele lor, care nu are semnificatie sociala, este legat doar de infatisarea lor

exteriora. Despre numele lor (latin - capillati, grecesc - comati), dictionarele uzuale dau insemnarea de "pletosi", "cei care poarta parul in plete", insemnare ce corespunde reprezentarilor de pe Columna lui Traian.

Majoritatea istoricilor sustin ca prin comati trebuie sa intelegem poporul de rand. Ca atare, acestia detineau pozitia dominanta in economia dacica, acoperind practic toate activitatile cunoscute, la vremea aceea, de economia Daciei libere. Nu poate fi neglijata insa participarea lor la acea adunare armata generala, cu rol politic si militar important.

Cat priveste categoria sociala formata din sclavi si captivi, se pot avansa in momentul de fata, cateva idei. In vremea statului, Dacia nu mai era o furnizoare de sclavi lumii greco-romane decat, in cea mai mare parte, sub forma captivilor facuti de armatele romane expeditionare la Dunare. Societatea geto-dacica atinsese un nivel al dezvoltarii sale economice si sociale, care sa-i permita valorificarea locala a aparentului surplus de forta de munca, iar din punct de vedere spiritual sa duca la inlaturarea practicii vanzarii "conationalilor" ca sclavi.

Prezenta sclavilor ca o categorie sociala integrata in economia Daciei este o realitate atestata de bune izvoare istorice. Dintre acestia, captivii de razboi constituiau o categorie aparte, cu un statut special. Ei erau siliti la cele mai grele munci, iar viata le era mereu in primejdie. Acesti captivi nu se aflau la dispozitia vreunui particular, ci in puterea regelui, a statului. Este foarte probabil ca regii daci, angajati intr-un mare efort constructiv, acordau deosebita atentie acestei componente a prazii de razboi.

Munca servila avea o anumita insemnatate in economie, dar era departe de a avea pondere asupra muncii libere in vreun domeniu. O importanta mai mare, in raport cu situatia din agricultura si mestesuguri, o aveau sclavii in constructiile de interes public, indeosebi la cetati.

1.3. ECONOMIA GETO-DACILOR

Atunci cand cuprindem sub mantia civilizatiei economia geto-dacilor avem in vedere acel mod al lor de luare in stapanire a unei parti din natura in vederea sustinerii materiale a existentei lor, adica ocupatii, tehnici folosite, organizarea si functionarea proprietatii, a productiei in general, comertul etc.

a. Una dintre problemele cele mai importante in ecuatiile economiei geto-dacilor o constituie cea a organizarii si functionarii proprietatii, a relatiilor de proprietate. Iata insa ca tocmai in legatura cu acest aspect informatiile sunt cele mai sarace, fapt pentru care istoriografia noastra ne ofera puncte de vedere foarte diferite. Intr-o societate predominant pastoral-agrara ca cea geto-dacica, proprietatea asupra pamantului constituie aspectul principal. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este ca forma dominanta de stapanire a pamantului era cea comuna, insa nu arhaic-gentilica, ci sub forma obstilor ulterioare, capabile sa ingaduie existenta unor contradictii sociale cu rezonante in organizarea statala. Problema daca, in toata vremea statului dacic, obstea sateasca a existat sau daca ea a intrat inolutie, principiul proprietatii private asupra locului de aratura luand locul celui al stapanirii comune, ramane inca un deziderat al cercetarii istorice.

b. Mult mai multe aspecte stim insa despre ocupatiile si tehnicile productive ale geto-dacilor. Cele mai multe date despre acest extraordinar "furnicar", pe care il reprezenta, in perioada sa clasica, si indeosebi in zona centrala transilvaniana, societatea geto-dacica, le avem de pe urma descoperirilor arheologice.

Dupa opinia noastra ocupatia principala a geto-dacilor a fost cresterea animalelor (vite, oi, capre, porci, cai, alte animale domestice). Mai multe aspecte ne indeamna spre o astfel de concluzie. In primul rand, conditiile naturale erau foarte favorabile pentru asa ceva, de la ses si pana in varful muntilor. Apoi, cresterea acestor animale nu necesita un efort transformator deosebit asupra naturii, nici in ceea ce priveste asigurarea hranei acestora, nici cresterea animalelor in sine. Animalele de tot felul asigurau oamenilor nevoi de hrana diverse si in permanenta, precum si cele necesare pentru confectionarea (prin prelucrare simpla sau mai complexa) a imbracamintei. Unele dintre animale (vitele, caii) constituiau mijlocul principal pentru desfasurarea altor activitati productive (pentru tractiune sau deplasare), inclusiv in razboi. De cresterea animalelor se puteau ocupa si acei membri ai familiei (copii, batrani, femei) care nu erau cuprinsi in alte activitati (mestesuguri complicate, care necesitau forta fizica deosebita sau parasirea comunitatii pentru un timp, razboaie, comert etc.). Animalele puteau fi mult mai usor puse la adapost in fata actiunilor pradalnice ale altora, iar produsele animaliere erau foarte cautate de negustorii straini. Intr-o vreme in care hrana constituia o mare problema, vitala chiar, animalele constituiau un element de siguranta si securitate pentru orice comunitate, o bogatie deosebita, un simbol al starii si puterii sociale. In conditiile in care pamantul se cultiva greu, productia era mica si la cheremul capriciilor naturii, dusmanilor si animalelor de prada, ca sa nu

mai vorbim de durata ciclului productiei agricole, cresterea animalelor constituia cea mai buna iesire din aceasta alternativa existentiala. Nu degeaba, cum vom vedea, geto-dacii au venerat unele dintre animale.

Foarte aproape de ocupatia de mai sus se situeaza, ca aspect general si complementar, pescuitul, apicultura si vanatoarea, ocupatii pentru care, de asemenea, conditiile naturale erau foarte prielnice si pe care geto-dacii le puteau practica, unii ca preocupare principala, daca nu cumva exclusiva, altii ca pe una secundara, complementara, temporara sau chiar intamplatoare, ca simpli "culegatori".

O ocupatie foarte raspandita in lumea geto-dacica (am putea-o situa pe locul al doilea) era agricultura, in intelesul antic al termenului - de lucrare a pamantului pentru cultivarea plantelor in vederea asigurarii hranei pentru om, dar si pentru animale, pentru realizarea unor elemente de imbracaminte.

Dacii cultivau si/sau foloseau graul, secara, meiul, dragaica, orzul, zazania, mustarul, zamosita, lusca, orzoaica, bobul, linte, rapita, macul, spanacul, mohorul, ine, canepa etc., pentru hrana sau pentru produse textile, cel putin asa ne arata semintele carbonizate descoperite in diverse sapaturi arheologice. Nu cunoastem amploarea uneia sau alteia dintre aceste plante in ansamblul celor cultivate si/sau folosite de catre geto-daci. Spunem "cultivate si/sau folosite" deoarece este evident faptul ca pentru hrana lor geto-dacii foloseau si foarte multe produse ale unor plante (frunze, radacini, fructe etc.), fara ca aceste plante sa fie cultivate efectiv, ele crescand de la sine. Date certe avem despre modul in care geto-dacii pastrau boabele unor plante, ale cerealelor indeosebi, cele mai cultivate dintre plantele pentru hrana in lumea geto-dacica. Aceste cereale constituiau chiar produse strategice, ca sa folosim un termen mai modern. Asa se explica faptul ca in zona Sarmzegetusei s-au descoperit cantitati impresionante uneori, depozitate in mari hambare speciale, in gropi (in interiorul sau exteriorul locuintei) sau in chiupuri (oale de lut foarte mari).

Despre tehnici de asolament practicate de geto-daci nu avem nici o stire certa, informatia lui Horatius fiind comentata si tradusa in felurite moduri.

Cea mai elocventa dovada insa a practicarii pe scara larga a agriculturii de catre geto-daci o constituie uneltele de fier cu o astfel de destinatie, descoperite in locuinte si in depozite ingropate. Ceea ce se remarca la mai toate uneltele este forma lor elocventa, superioara, identica adeseori cu cea a celor de azi (coase, seceri, cosoare, sape etc.). Exceptie face brazdarul plugului cu tractiune animala, care, spre deosebire de cel utilizat azi (asimetric, ce rastoarna brazdele), era simetric, confectionat dintr-o bara masiva de fier aplatizata si indoita, cu

o nervura centrala la capatul ce intra in pamant si prevazuta, la partea superioara, cu un carlig (cui) ce se fixa in grindeiul plugului. Aceasta forma (intalnita astazi la prasitoarele cu tractiune animala sau mecanica) ducea la desprinderea egala (favorizata si de cutitul ce-l premergea) a pamantului si indepartarea spre ambele laturi, patrunzand doar in patura superioara a solului. Acest gen de plug a fost preluat de daci din lumea sud-tracica unde este atestat inca in secolul al IV-lea i.d.Hr.

Alaturi de agricultura, geto-dacii se ocupau cu pomicultura, despre care avem mai multe stiri indirecte decat exprese, cu viticultura, insemnarile lui Strabon fiind edificatoare in acest sens.

Necesara, dar anevoioasa, cultivarea plantelor constituia, dupa opinia noastra, o ocupatie complementara, ca rosturi, structura si tip de activitate, celei de crestere a animalelor.

Actiunea asupra naturii necesita omului tot felul de unelte. Primitive la inceput, ele devin, pe masura intrebuintarii metalelor, din ce in ce mai diversificate si eficiente. Din acest punct de vedere fierul a provocat o adevarata revolutionare. Pornind de la prelucrarea fierului si in stransa legatura cu posibilitatile oferite de uneltele din fier, in societatea geto-dacica s-a dezvoltat un ansamblu diversificat de mestesuguri.

Desi cunoscut de mai multe veacuri, fierul a inceput sa fie intrebuintat pe teritoriul Daciei masiv abia in a doua jumatate a secolului al II - i.e.n.. In aparitia si dezvoltarea metalurgiei fierului, a crearii si difuzarii unor categorii de unelte, dacii au suferit influenta benefica a contactelor cu civilizatiile celtica, greceasca si romana, asimilarea unor cunostinte evaluate impulsionand activitatea in diverse ramuri. Dacii exploatau si reduceau in cuptoare proprii minereul care se afla, din belsug, in zona Hunedoarei, apropiata capitalei, activitati nu la indemana oricui si deloc simple. In urma operatiunii de reducere a minereului se obtineau lupele de fier - materia prima pentru atelierele metalurgice. Numai in capitala statului dac, de exemplu, au fost descoperite trei astfel de ateliere si, judecand dupa prezenta uneltelor de faurarie si in celelalte cetati si asezari din zona, se poate spune ca ocupatia aceasta era practicata pe scara larga. Judecand dupa inventarul atelierelor aflate la Sarmizegetusa, dupa cantitatea impresionanta de fier brut gasita aici, dupa multimea uneltelor de faurarie si marea cantitate de produse finite si diversitatea lor, se poate conchide ca in capitala Daciei au functionat cele mai mari ateliere de forja cunoscute pana acum in zona sud-est europeana, in epoca Latène. Toate produsele de fier dacice cunoscute pana astazi au fost lucrate exclusiv prin martelare. Se cunosteau, de catre cei care lucrau in

aceste ateliere - autohtoni si straini, mai multe procedee de calire a produselor menite a le spori densitatea si rezistenta, ajungandu-se pana la operatiuni de mare rafinament, cum ar fi calirea diferentiata.

Unul dintre mestesugurile foarte raspandite era tamplaria-dulgheria. In ansamblul elementelor descoperite in Muntii Orastiei, cele de tamplarie -dulgherie constituie lotul cel mai numeros (topoare, barzi, tesle, fierastraie, dalti, sfredele, cutitoaie, rindele, cuie si piroane, balamale si tatani, tinte etc.). Acest lucru este normal, caci lemnul, considerat in antichitate materialul de constructie prin excelenta, exista din abundenta in Dacia, iar grandioasele edificii din piatra si nevoia de locuinte au impulsionat dezvoltarea acestor ocupatii.

O alta categorie de mestesugari, mai ales in zona capitalei, a constituit-o cea a constructorilor (zidari si cei care fasonau piatra). Fasonarea pietrei se facea in carierele de la Calan si Uroi, in zona de constructie practicandu-se doar mici retusuri. Cantitatile impresionante de astfel de blocuri de piatra (numai zidurile fortificatiei de baraj de la Cioclovina-Ponorici insumeaza aproximativ 120.000 m³ de piatra, de exemplu), aduse de la o distanta de 40-90 Km, somptuoasele cetati dacice, dau dimensiunea extraordinara a acestui gen de activitate.

Un alt mestesug practicat in Dacia, certificat de existenta uneltelor si a produselor respective, este cel legat de prelucrarea metalelor neferoase (aur, argint, plumb), de obtinerea si prelucrarea bronzului. De asemenea, este atestata obtinerea si prelucrarea sticlei, producerea mijloacelor de transport (mai multe tipuri de carute), a tot felul de obiecte de uz cotidian (cutite, frigari, caldari, cazane, cramioane pentru incaltaminte) si a podoabelor. Un loc aparte il constituiau fauritorii de arme. Se confectionau scuturi (din lemn, de regula, doar cele de parada fiind din metal), lanci, sulite, sageti (cu varful in forma de frunza sau in trei-patru muchii, cu toc sau peduncul de inmanusare), sabii de tot felul, romane, celtice, dar si tipul curb (falx), considerat, desi era raspandit in toata lumea tracica, tipul de sabie specifica dacilor, apoi pumnale curbe (sicae), cutite de lovit. Se confectionau, cu sprijinul mesterilor straini, masini de lupta, din pacate nici una nu a fost descoperita pana acum.

Aceasta extraordinara activitate de prelucrare a fierului, care a nascut, precum am vazut, ocupatii colaterale diverse si impresionante ca amploare si maiestrie, ii determina pe foarte multi autori sa vorbeasca de o adevarata civilizatie a fierului la geto-dacii din epoca clasica a statului lor. Daca foarte multe aspecte ce tin de tehnica producerii si de produsul in sine nu sunt inventii ale geto-dacilor, aceasta nu scade cu nimic valoarea deosebita si meritul istoric al acestora. Ei s-au dovedit capabili sa asimileze si sa converteasca in

fapte de civilizatie unele dintre cele mai avansate tehnici si produse ale antichitatii.

Una dintre activitatile cele mai interesante ale geto-dacilor este cea legata de ceramica. Prin ceramica - fapt de civilizatie - intelegem atat tehnica (priceperea imbinarii si modelarii unui amestec plastic format din diverse argile si alti ingrediente, a decorarii, eventual smaltuirii, uscarii si arderii), cat si gama extrem de diversificata a produselor ceramice.

In ansamblul asezarilor dacice predomina, nu obiectele de metal - oricum destul de rar, scump si pretios in prelucrare, ci cele de lut ars. Din lut se facea o gama larga de obiecte, incepand cu greutatile de la razboaiele de tesut si modestele fusaiole (acele garnituri de la fusele primitive servind la ingrosarea tije si la lestarea ei pentru a usura miscarea de rotatie) sau jetoane de joc, continuand cu cateii de vatra (suportii folositi in vetrele deschise pentru asezarea lemnului de dimensiuni mari in asa fel incat sa se asigure tirajul focului), calapoadele pentru confectionat ceramica, tiglele si caramizile, terminand cu vasele de tot felul, asupra carora ne vom opri in continuare.

Geto-dacii au realizat doua categorii de vase din ceramica: vase lucrate cu mana si cele realizate la roata olarului.

Ceramica lucrata cu mana este, in general, facuta dintr-o pasta groasa, cu multe impuritati, constand, mai ales, din putine resturi vegetale si din nisip, folosit ca degresant. In functie de felul arderii, oxidanta sau inoxidanta, culoarea vaselor variaza de la castaniu pana la rosu aprins. Cuptoarele de ars vasele aveau camera de combustie separata de cea superioara, in care se asezau oale uscate pentru ars, printr-un gratar perforat, sprijinit de un picior median. Foarte probabil, ceramica de uz comun era lucrata pe loc, in gospodariile de rand, si nu in totalitate de mesteri olari. Asa se explica marea ei diversitate de forme si ornamentatii in cadrul unui numar limitat de tipuri: ceasca dacica, vasul-borcan, cana cu o toarta, vasul cu gura larga cu torti si oala cu o toarta.

Ceramica lucrata la roata, produsa in atelierele specializate, este reprezentata de urmatoarele tipuri: fructiere cu picior inalt, strachina fara picior, strachina cu picior scurt, ulciorul cu o toarta, cana cu o toarta, vasul cu doua torti si ornamente lustruite, farfuria, vasul tronconic, capacul, vasul-clopot, oala, vasul cu tub si chiupul. Acest gen de vase se caracterizeaza prin forme elegante si precizia executiei. Inciziile de pe unele dintre aceste vase sunt, probabil, marci de atelier. La aceste vase, de multe ori, fundul inelar era lipit ulterior, cum tot ulterior se adaugau butonasi sau tortile. In cazul chiupurilor mari, de zeci de litri, s-

a constatat confectionarea lor pe bucati, ce erau ulterior lipite. Marimea acestor vase ridica probleme deosebite in ceea ce priveste arderea. Unele dintre vase, dintr-o pasta foarte fina si uniform arse, se acopereau, prin scufundarea in intregime a vasului, cu un strat subtire de angoba (un fel de glazura din argila foarte fina si opaca, dizolvata in apa) de culoare alba, in general. Despre decorarea unor vase, putin mai incolo. Cat priveste roata olarului, aceasta a fost preluata de catre geto-daci de la greci, cu multe secole inainte, cum multe din tehnicile lucrarii ceramicii au fost, la randu-le, preluate.

Schimbul de produse nu putea sa lipseasca intr-o societate atat de prospera, activa, deschisa spre exterior, avida de a face, a sti si a avea. Forma dominanta, dupa opinia noastra, a schimbului intracomunitar si intre comunitatile apropiate, ca si o parte a celui cu popoarele vecine, era cea bazata pe troc, aspect care s-a pastrat in societatea romaneasca, mai ales in mediul rural, pana aproape de zilele noastre. Societatea geto-dacica a folosit insa de timpuriu moneda ca element al echivalentului produselor si al schimbului, dar si ca element de tezaurizare si simbol al pozitiei sociale si bogatiei. Comertul intern dezvoltat a facut ca tetradrahmele thasiene sa circule in lumea geto-dacica pana la inceputul secolului I i.d.Hr., mult dupa ce emiterea lor incetase sau ca drahmele din Dyrhachium si Apollonia sa se afle in tezaure alaturi de ultimele emisiuni romane republicane, desi primul dintre aceste orase nu mai bate moneda proprie dupa anul 100 i.d.Hr. , iar drahmele celui de-al doilea inceteaza, in jurul aceleiasi date, sa mai patrunda la nordul Dunarii. Moneda cea mai numeroasa de pe "piata" dacica, in ultimele doua secole a existentei statului dacic, a fost insa denarul roman republican si imperial.

Dacii au preferat sa imite ei insisi denarii romani. Analizele efectuate au dovedit ca aceste imitatii nu se deosebesc de originale nici sub aspectul greutatii, nici sub cel al finetii metalului. Aceste imitatii nu sunt "ilegale", cum s-a crezut atata timp. Ele se realizau sub controlul direct al autoritatii statale, uneori chiar in capitala statului. Dacii au continuat sa imite monede romane mult timp dupa ce originalele incetasera de a mai fi batute. Copierea fidela a monedei romane a avut un rol covarsitor in integrarea Daciei in vastul schimb de valori ale antichitatii.

Daca in secolele anterioare grecii controlau cea mai mare parte a comertului cu geto-dacii, incepand cu sfarsitul secolului al II-lea i.d.Hr. ponderea acestora scade in favoarea negustorilor romani, pentru ca in perioada anterioara confruntarilor cu romanii produsele romane sa domine in ansamblul celor aduse in Dacia. Erau aduse in Dacia produse de buna calitate, in special marfuri de lux - vase de bronz, obiecte de

argint, vase de sticla, dar si obiecte din fier sau chiar vase de ceramica. Adeseori aceste produse serveau drept model mesterilor locali (autohtoni sau straini). Aveau trecere in Dacia vinul si untdelemnul, obiectele de podoaba, tot felul de "maruntisuri" capabile sa satisfaca curiozitatea si placerea dacilor bogati (oglinzi, cutite, etc.) si nevoile vietii cotidiene sau profesionale ale grecilor si romanilor din Dacia.

Mult mai greu este de stabilit continutul "exportului" din Dacia spre lumea greceasca si romana. E limpede ca nu poate fi vorba de produse mestesugaresti, dar lemnul, mierea, ceara, blanurile, vitele, pestele, sarea erau articole cerute de negustorii straini. Oricum, „exporturile” geto-dacilor trebuie sa fi fost considerabile avandu-se in vedere marea cantitate de moneda romana aflata in circulatie in Dacia.

1.4. VIATA COTIDIANA

Prin expresia "viata cotidiana" desemnam civilizatia in actu, adica acele manifestari de civilizatie pe care le gasim in viata de toate zilele ale geto-dacilor, precum si modul de convertire a unor fapte potentiale de civilizatie (tehnici si obiecte, cunostinte de tot felul, norme sociale si morale) in fapte de civilizatie efective. Pentru ca ce este civilizatia daca nu inserarea in viata de fiecare zi a fiecaruia a bunurilor culturale si materiale, recunoasterea valorii si acceptarea valorii lor sociale si individuale. Iar masura civilizatiei unui popor nu este altceva decat viata cotidiana a indivizilor acelui popor, felul lor de a se imbraca si locui, de a se hrani, de a se instrui, de a convietui cu semenii, de a-si duce viata de familie, de a-si creste copii, de a munci si a-si petrece timpul liber, raporturile lor cu natura etc. Dintre toate acestea ne vom opri doar la cateva aspecte, acelea despre care putem spune ceva cu certitudine.

a. Cele mai multe date le avem despre habitatul geto-dacilor, inteles ca tipuri de asezari si locuinte, dar si ca mod de locuire. Zona cea mai interesanta, dar si cea mai studiata, este cea din Muntii ^aureanu, zona asupra careia ne vom opri cu preponderenta si o vom oferi ca model pentru habitatul geto-dacilor.

Asezarile civile geto-dacice, preponderent rurale, pot fi grupate in trei tipuri distincte: rasfirate, caracteristice in general zonelor montane, chiar si in epocile ulterioare, cvasicompacte si compacte. In asezarile rasfirate, gospodariile, uneori grupate cate doua-trei, se aflau la sute de metri unele de altele si erau dispuse pe terase partial amenajate in pantele domoale sau piezise ale inaltimilor. Alteori, palcurile de case erau situate, in functie de formele de relief existente, de asa maniera incat eforturile pentru amenajarea terenului in vederea ridicarii

construcțiilor să fie minime. În așezările cvasicompacte se întâlnește aceeași preocupare pentru dispunerea locuințelor și a anexelor gospodărești în funcție de formele de relief, evitându-se înghesuirea construcțiilor chiar dacă terenul se preta la șiruri (ștrazi) de construcții. În jurul locuințelor din prima categorie se aflau, probabil, atât restranșele terenuri arabile, cât și pășunile. Lângă acelea din a doua categorie se aflau doar curțile și grădinile sau livezile, pământul arabil și pășunile comune fiind în afara ariei ocupate de așezare. Nu putem însă avansa date certe referitoare la întinderea așezărilor. În zona amintită, compacte sunt doar așezările de la Fata Cetei, Fetele Albe și Sarmizegetusa, toate situate pe locuri improprii, fapt ce a necesitat terasări pe versanțele înșorite ale înalțimilor. În cadrul acestor așezări toate categoriile de construcții se afla numai pe terase și ele nu ocupau integral suprafața teraselor antropogene, rămânând loc pentru curți. Din punct de vedere economic, așezările în discuție reprezentau, în primul rând, mari centre de producție meșteșugărească și mari consumatoare de produse agro-alimentare. Prin funcția lor economică, ele reprezentau aglomerări protourbane, având un caracter oppidan, cum susține H. Daicoviciu.

Cât privește locuințele geto-dacilor, domeniul în care schimbările survenite în cursul dezvoltării istorice în ceea ce privește conceperea și amenajarea sunt dintre cele mai lente, în zona Munților ^aureanu domina locuințele de suprafață, ridicate direct pe sol și în majoritate din lemn. Unele locuințe sunt patrulatere, altele sunt rotunde, ovale sau poligonale. Ca acest tip de locuință a evoluat din acelea adăncite sau semiadăncite în pământ (prezente în zonele mai joase ale Daciei), o demonstrează, mai întâi, perpetuarea unor sisteme de construcție "improprii" noului tip de locuință (ridicarea peretilor pe un schelet de stalpi înfiți în pământ) și, în al doilea rând, planul lor. Numai că acum nu mai avem de a face cu un schelet de stalpi uniți între ei cu împletitura de nuiele lipită apoi cu lut, ci din pereti din lut armat cu lemn, deci fără pomenita împletitură de nuiele. În alte cazuri, la construcțiile poligonale cu încăperi concentrice, constatăm aplicarea simultană a două sisteme diferite de ridicare a peretilor. Cel de acum cunoscut (lut armat cu lemn), pentru piesa "centrală" - patrulatera sau cu absida, și altul cu piatra la baza peretelui sau a peretilor din lemn ai încăperii sau ai încăperilor exterioare, specific locuințelor de suprafață. Pietrele de la baza peretilor, dispuse distanțat sau în șir continuu, nu constituiau temelia clădirii pentru că se așezau direct pe suprafața amenajată a solului. Atât la clădirile poligonale, cât și la cele rotunde, învelitoarea (acoperișul) era din sindrila montată pe capriori, în fatete triunghiulare.

Lumina patrundea in locuinta prin spatiul dat de rostuirea sindrilelor sau prin lucarnele practicate in acoperis.

La locuintele cu plan patruleter, peretii din lemn au fost ridicati totdeauna pe o baza de piatra. Se constata existenta mai multor incaperi dispuse in sir sau grupat, indicii pentru planul evoluat al acestora. Invelitoarea era in doua ape si tot din sindrila. Patrunderea in locuinte se realiza prin usi de lemn, iar in incaperi prin deschideri practicate in pereti, uneori acoperite cu produse rezultate din prelucrarea unor organe interne ale animalelor. Peretii erau, uneori, zugraviti, probabil in diverse culori. Infatisarea in ansamblu a locuintelor trebuie sa fi fost infrumusetata si prin mestesugite cioplituri in lemn si prin tinte ornamentale de fier. Podina incaperilor era din lut batatorit, uneori inregistrandu-se deschiderea unor gropi in aceasta menite unor mici depozite de provizii.

lesita din comun este aparitia in zona capitalei dacice a locuintelor cu etaj, construite cu aceiasi pereti din lut armat. Comunicarea intre parter si etaj se facea, desigur, cu ajutorul unei scari interioare, confectionata din lemn. Raportate la realitatile de atunci, acestea pot fi considerate palate.

La toate constructiile cu mai multe incaperi destinatia acestora era diferita. La acelea cu incaperi concentrice, in cazul in care ele constau din trei piese, prima, exterioara, era tarnatul, a doua magazia sau celarul, iar a treia incaperea propriu-zisa de locuit, dupa cum demonstreaza amplasarea vetrei de foc si inventarul acesteia.

Raportate la lumea "barbara" europeana, dar nu numai, de-a dreptul impresionante sunt captarile de apa ale izvoarelor, conductele de teracota pentru apa potabila, care, insumate, ajung la lungimi de kilometri, filtrele de plumb, cisternele simple, captusite cu lemn sau construite dupa cea mai avansata tehnica a vremii, canalele daltuite direct in stanca sau alcatuite din blocuri anume cioplite, scarile monumentale din piatra fasonata, drumurile pavate, unele din lespezi de calcar si protejate de acoperisuri. Toate acestea, chiar daca au avut drept modele constructii similare din lumea greco-romana sau au fost realizate si cu participarea unor meseri straini, demonstreaza nivelul elevat de civilizatie la care ajunse o parte a lumii geto-dacice. Atari pretentii de confort si bunastare, cel putin in lumea capitalei si la nivelul starilor superioare ale locuitorilor, se dovedesc net superioare celui al popoarelor vecine si sunt de comparat cu realitatile din lumea greco-romana.

b. Despre modul de hranire al geto-dacilor putem avansa, mai mult pe cai deductive si pe baza materialului descoperit, cateva idei. La nivelul starilor instarite, asa cum ne arata descoperirile arheologice,

hrana era complexa, abundenta, completata cu produse rafinate din import (untdelemn, vin), regulata si obtinuta, in marea ei majoritate, prin prelucrarea alimentelor de baza. Nevoile acestora erau asigurate printr-un comert activ cu celelalte regiuni ale Daciei. Dacii, ca si alte popoare, cunosteau tot felul de metode de conservare indelungata a unor produse (uscare, afumare, folosirea sarii, inghetarea etc.) si de pastrare a acestora (gropi arse, chiupuri si hambare pentru tot felul de graunte, vase din lemn, ceramica sau metal pentru alte produse). Fiecare locuinta, cum am vazut, avea amenajata vatra pentru foc, folosit pentru gatit si incalzit. Multitudinea obiectelor din fier (cutite, topoare etc.), dar cele mai multe din lemn si ceramica (linguri, stachini, oale etc.), intregesc imaginea unei indeletniciri civilizate in acest sens.

Starile mai nevoiase (oamenii de rand) erau mult mai dependente de natura din acest punct de vedere, aspect pastrat pana spre zilele noastre. Procurarea hranei era o problema, hrana in sine era dependenta de tipul de ocupatie al comunitatii respective, de sezon, de zona geografica etc. Credem ca nu gresim daca afirmam ca hrana acestora era predominant de provenienta animaliera, completata cu produse vegetale foarte diverse (culese din natura indeosebi, dar si cultivate), ca gradul de prelucrare era modest si ca obtinerea acesteia era ocupatia principala a tuturor membrilor familiei, fiecare in felul sau. Nu de putine ori tentatia civilizatiei greco-romane i-a impins, si din acest motiv, daca nu exclusiv din acest motiv, pe geto-daci la actiuni de prada la sudul Dunarii. Evident, cel mai greu, pentru omul de rand era perioada de iarna.

c. Despre viata de familie a geto-dacilor stim putine lucruri. Familia lor, ca si la alte popoare ale vremii, indeosebi din cele mai evaluate, era una patriarhala, in care cultul stramosilor, rolul barbatului si un ansamblu de moravuri si norme de viata (vom reveni) jucau un rol foarte important. In perioada la care ne referim, asa cum am vazut, incetase practica mai veche a vinderii unor copii ca sclavi. De asemenea, sustin cei mai multi specialisti ai perioadei, geto-dacii din vremea statului erau monogami, fapt dovedit de doua pretioase documente - Columna lui Traian si Trofeul de la Adamclisi, unde barbatii daco-geti sunt infatisati cu cate o singura femeie. In moralitatea vietii de familie la geto-daci un rol foarte important l-a avut sacerdotiul din timpul statului geto-dacic. De cresterea copiilor mici se ocupau cu predilectie mamele. De la o anumita varsta, de educarea acestora pentru viata se ocupau barbatii, in cazul baietilor, si mamele, in cazul fetelor. Era acesta, in lipsa unui organizat - scoala, ca si in cazul grecilor sau romanilor, sistemul traditional, care s-a pastrat in societatea noastra

pana in vremile contemporane, in mediul rural inca cu valente deosebit de importante.

d. Imbracamintea geto-dacilor cu greu poate fi surprinsa in toate detaliile si ipostazele sale. Columna lui Traian, monumentul de la Adamclisi si cateva piese de argintarie (Surcea, Herastrau) ne permit sa desprindem doar cateva aspecte din ceea ce se poate numi portul (costumul) geto-dacilor. Barbatii purtau pantaloni lungi si largi, stransi pe glezna, doua tunici, una mai scurta cu maneca lunga, care, probabil, se baga in pantaloni, alta mai lunga, despicata in partile laterale si incheiata bord à bord pe piept, incinsa pe talie cu o curea subtire si cu poalele cazand pana aproape de genunchi. Pe deasupra purtau o mantie inchisa cu o fibula pe umarul drept, care, dupa franjurii mari ce o marginesc, putea fi dintr-o tesatura mitoasa. In picioare purtau opinci. Nobilii purtau pe cap o boneta moale, asemanatoare celei frigiene; oamenii de rand umblau descoperiti, dar se pare ca mantile erau prevazute cu gluga. Femeile purtau o tunica lunga pana la pamant, incinsa pe talie si degajand gatul, peste care puneau alta tunica mai scurta, inchisa, se pare, la fel ca si cea barbatesca. Purtau si ele mantie, care insa se drapa liber. Parul il aveau lung, pieptanat cu carare, in onduleuri mari, pe langa obraji si adunat intr-un coc amplu pe ceafa. Nu purtau nimic pe cap. Cu anumite ocazii sau la anumite tipuri de imbracaminte, cu siguranta insa la starile bogate, se purtau tot felul de podoabe (bratari spiralate, fibule, colier-lant, centura-lant, bijuterii din metale nobile). Dincolo de aceste aspecte generale, se poate deduce totusi caracterul sumar si saracacios al imbracamintei celor cu stare sociala scazuta, dificultatea producerii si asigurarii imbracamintei pentru toata familia in mod continuu. Multe din elementele de imbracaminte textile erau inlocuite sau suplimentate, pentru timpul rece, cu tot felul de blanuri si piei, mai mult sau mai putin prelucrate.

e. Cat priveste ingrijirea sanatatii, igiena zilnica, ritmul zilnic de viata, nu putem spune aproape nimic cu certitudine, mai ales in ce-i priveste pe cei multi, poporul de rand. La nivelul aristocratiei geto-dacice din zona capitalei existau, cu certitudine, astfel de preocupari. Diversele obiecte (oglinzi, "trusa medicala" etc.), conductele de apa, canalele si gropile de gunoi atestate prin descoperirile arheologice ne indeamna spre concluzia existentei unor preocupari de igiena si sanatate. Contactul cu lumea romana si greceasca a deprins aristocratia geto-dacica si cu o anume viata mondena.

Incheiem, deocamdata, aici cele ce ne-am propus sa spunem despre civilizatia geto-dacilor, convinsi ca multe altele au ramas pe afara si ca asupra multora se pot oferi pareri contrare. Incheiem, pentru concluzii, cu ideile lui H. Daicoviciu de acum aproape trei decenii: civilizatia geto-

dacica "ne apare ca o civilizatie avansata de tip Latène tardiv, ca o civilizatie originala. Spunand aceasta, nu dam termenului "original" un inteles ingust. Nu pretindem, si nimeni nu pretinde, ca dacii nu au invatat nimic de la alte popoare. Dimpotriva, au facut-o intotdeauna bucuros. Ei au luat de la greci si de la celti roata olarului, faurii de la Sarmizegetusa au batut pe nicovala cutitoaie dupa modelul celei fabricate de Herennius, olarii de la Popesti au imitat bolurile deliene, mesterii constructori din Muntii Orastiei au sorbit din izvorul fecund al arhitecturii elenistice... Dar aceste imprejurari incontestabile nu rapesc culturii materiale dacice caracterul ei original. Caci original in civilizatie nu inseamna a refuza cu incapatanare sa inveti de la altii, nu inseamna a face totul, a inventa totul singur. O civilizatie originala nu se creaza respingand elementele straine, ci transformandu-le, adaptandu-le, imbogatindu-le. E tocmai ceea ce au facut daco-getii. Populatie nepomenit de veche a cestui pamant, ei au stiut sa-i asimileze pe navalitori (sciti, celti), adoptand de la dansii elementele avansate de cultura materiala. Ei au stiut sa invete de la vecini, in primul rand de la greci si de la traci. Dar ei au stiut mai cu seama sa topeasca impreuna elementele civilizatiilor straine, sa le toarne in tipare noi, specifice numai lor, sa si le insuseasca. Nu e greu de gasit originea unor vase dacice in ceramica greceasca si totusi, de la prima privire, se vede ca aceste vase sunt dacice, nu grecesti. In tehnica de constructie, dacii au invatat multe de la greci, dar cetatile din Muntii Orastiei nu sunt grecesti, ci dacice. In Grecia au existat cetati mai puternice, mai frumoase, mai mari, dar nu asa, nu ca ale dacilor; in felul sau, complexul din Muntii Orastiei e unic in lume.

Invatand, muncind, adoptand elemente straine in mod creator si creand ei insisi, au faurit daco-getii infloritoarea civilizatie oppidana care caracterizeaza perioada statului dac" .

2. CULTURA GETO -DACILOR

Cultura geto-dacilor constituie un fenomen foarte complex prin radacinile sale istorice, prin varietatea formelor si prin teritoriul in care s-a manifestat. Reconstituirea sa este un proces anevoios, pe de o parte datorita complexitatii fenomenului, imposibil de cuprins in toate amanuntele sale, iar pe de alta parte datorita saraciei izvoarelor scrise si marturiilor arheologice. Iata de ce in randurile noastre ne vom opri asupra acelor aspecte despre care se poate spune ceva cu o oarecare certitudine, plecand si de la ideea ca cultura atunci, ca si acum, constituie elementul cel mai insemnat pentru felul de a fi al unui popor,

in ultima instanta cultura fiind cea care individualizeaza popoarele, le face sa fie sau sa nu fie in istorie.

2.1. Religia geto-dacilor

Religia geto-dacilor, ca a tuturor popoarelor din antichitate, constituie unul dintre subiectele cele mai pasionante, atat prin fascinatia subiectului in sine, cat mai ales prin aura creata in jurul lui de catre o literatura de tot felul. Desi istoriografia noastra (dar nu numai) a reusit achizitii notabile, ea este totusi destul de departe de a avea si a ne oferi o imagine a religiei geto-dacice cat mai completa si general acceptata.

Intre problemele de baza ale religiei geto-dacice se inscrie caracterul acesteia. Dupa o lunga disputa intre specialisti, ipoteza care sustine caracterul politeist al religiei geto-dacilor tinde sa se impuna. Il attentionam pe cititorul mai putin avizat ca superioritatea (mai degraba farmecul, profunzimea si bogatia) unei religii nu este data de caracterul sau, o religie monoteista nu este mai evoluata decat una politeista, si, ca atare, nu trebuie sa manifeste nici un fel de retineri subiective in a accepta caracterul politeist al religiei geto-dacilor.

Mult mai dificila este situatia atunci cand trebuie sa se arate natura zeitatilor adorate de geto-daci, atributele sau elementele legate de ierarhizarea intr-un "panteon", ori date despre perioada cand au fost la apogeul adorarii lor.

Zeul cel mai frecvent mentionat la autorii vechi este Zalmoxis (specialistii nu au ajuns la un consens asupra formei numelui: Salmoxis - Zalmoxis - Zamolxis). Cat priveste natura si atributele sale, unii sustin ca este o divinitate chthoniana, altii ca este uraniana. Mai vechea teorie potrivit careia Zalmoxis ar fi fost fiinta pamanteana s-a dovedit a fi fantezista. In vremea lui Burebista si al lui Decebal, se pare ca Zalmoxis nu mai era insa adorat ca zeitate suprema, fiind destul de probabila chiar prezenta sa in "panteonul" geto-dacic. O astfel de ipoteza se sprijina pe faptul ca la autorii greci de dupa Herodot, Zalmoxis este amintit ca o divinitate veche, iar unii autori latini (Vergilius, in Eneida, Ovidius, in Pontice si Tristele) si greci (Dion Chrysostomos) arata adorarea lui Marte de catre geto-daci de o maniera neobisnuita in perioada Burebista-Decebal. Acestui zeu, ne spune Iordanes, "i se jertfeau primele prazi, lui i se atarnau pe trunchiurile arborilor prazile de razboi cele dintai si exista un simtamant

religios adanc in comparatie cu ceilalti zei, deoarece se parea ca invocatia spiritului sau era ca aceea adresata unui parinte".

In ceea ce priveste alte zeitati adorate de geto-daci, documentele literar arheologice vorbesc despre divinitatile feminine Hestia si Bendis, prima considerata drept protectoare a focului din camin si a caminului, in general, a doua - zeita a padurii, a lunii, a farmecelor si protectoare a femeii.

Desi nu sunt suficient de explicite, izvoarele vechi lasa totusi sa se inteleaga ca Zalmoxis, Gebeleizis, Marte, Hestia, Bendis, ca zeitati, erau adorate nu de un trib anume, ci de catre geto-daci in totalitatea lor. Asadar, se poate vorbi de prezenta unui "panteon" la geto-daci (in sprijinul acestei afirmatii situandu-se gruparea marilor sanctuare de la Sarmizegetusa si a altora asemanatoare in alte locuri ale Daciei), de unitatea lor spirituala si de existenta constiintei comunitatii etno-lingvistice.

Un alt element al religiei geto-dacice il constituie asa-zisa credinta in nemurire. "Nemurirea" a fost considerata adeseori ca un element specific conceptiei religioase a geto-dacilor, care i-ar fi deosebit intre toate popoarele antichitatii. S-a considerat a fi o filosofie, o doctrina promovata de Zalmoxis a carei esenta ar fi credinta in nemurirea sufletului. Impartasim ideea potrivit careia "nemurirea" geto-dacica este o credinta obisnuita, ca "dincolo" vor continua viata pamanteana in mare desfatara. Aceasta credinta nu are nimic fenomenal, exceptional, in sensul unei spiritualizari sublime, cum s-a prezentat adeseori in tot felul de carti.

Viata religioasa a geto-dacilor se afla sub controlul si conducerea sacerdotiului despre care am vorbit mai inainte. Este posibil ca in vremea lui Burebista, marele preot Deceneu sa fi savarsit o adevarata reforma religioasa, constient de autoritatea castei preotesti pe care o conducea si de rolul major al religiei ca element de unitate politica a geto-dacilor. Aceasta reforma nu a fost violenta, si este foarte probabil ca geto-dacii adora in acest Marte nu numai pe zeul razboiului, el avand si atributii care, poate, apartineau altor divinitati, cum ar fi cazul lui Zalmoxis, de pilda.

Strans legata de viata lor religioasa, daca nu cumva chiar parte a acesteia, sunt miturile si riturile geto-dacilor.

Mitul cel mai cunoscut este cel al lui Zalmoxis, daca nu este cumva si singurul despre care stim ceva. Faptul ca din tezaurul de mituri geto-dacice, pe care efervescenta culturala afirmata de acest popor ne da dreptul sa-l presupunem ca ar fi fost deosebit de bogat, s-a pastrat si a ajuns pana la noi in primul rand acest mit (mai degraba "mitul" mitului lui Zalmoxis) se datoreaza consemnarilor scrise ale unor autori straini.

Curiozitatea starnita de oamenii indepartatelor taramuri carpato-danubioano-pontice, ecoul actiunilor geto-dacilor si formatiunilor lor politice, dar si o recunoastere a calitatilor intrinseci ale mitologiei lor au determinat aceasta aplecare a scriitorilor antici asupra spiritualitatii geto-dacilor. Mitul lui Zalmoxis a reprezentat, probabil, cel mai important si cel mai reprezentativ mit al geto-dacilor. Acest mit si insusi personajul sau central s-au cristalizat devreme in lumea geto-dacica, ca rezultat al unor fenomene de sincretism desfasurate pe diferite planuri cultural-istorice. In epoca clasica a statului geto-dacic, cultul Zalmoxian scade ca intensitate, pentru ca mai tarziu urmele sale sa dispara, din diverse motive, din spiritualitatea daco-romanilor si din folclorul romanesc.

Despre riturile geto-dacilor, foarte bogate, ca la oricare popor antic, de altfel, putem avansa cateva idei doar in legatura cu cateva dintre acestea. Herodot, Valerius Maximus si Pomponius Mela ne vorbesc de intristarea ce-i cuprindea pe Traci (subliniem traci) la nasterea unui copil, stare manifestata prin plansul rudelor apropiate, care nu vedeau in viata pamanteasca decat prilej de suferinta si greutate.

Cat priveste ritul de inmormantare, in epoca clasica a civilizatiei lor geto-dacii practicau cu preponderenta incineratia; inhumatia se intalneste mai rar. Mormantul de incineratie plan reprezinta tipul cel mai des intalnit la geto-daci. De cele mai multe ori resturile funerare sunt pur si simplu asezate intr-o groapa, in putine cazuri fiind depuse in prealabil intr-o urna. Mormintele plane cu caseta din piatra sunt extrem de rare. Cu prilejul inmormantarii se faceau anumite jertfe, se asezau in groapa obiectele de care mortul ar putea avea nevoie in viata de apoi, precum si vase cu mancare si bautura. La moartea celor bogati se faceau si ospete funerare cu spargerea rituala deasupra mormantului a vaselor folosite.

La geto-daci intalnim, in ansamblul riturilor de sacrificiu, atat jertfele umane (constatate, de altfel, si la alte popoare), cat si sacrificarea de animale si ofrande, acestea doua din urma devenind, probabil, destul de timpuriu preponderente.

2.2. "CUNOSTINTE STIINTIFICE. SCRISUL LA GETO-DACI

Multa vreme geto-dacii nu au cunoscut si nu au folosit scrisul, cel putin asa ne spun specialistii, avandu-se in vedere ca pana la prima parte a epocii Latène nu avem nici un indiciu, deocamdata, care sa probeze contrariul. Pentru vremea respectiva insa analfabetismul nu era

"semnul infailibil al unei subdezvoltari", cum sublinia H. Daicoviviu, și nici una din cauzele acesteia. Se putea ajunge la un grad suficient de înalt de dezvoltare fără a simți nevoia scrisului, societatea geto-dacică fiind o dovadă elocventă a acestui lucru. Numai că de la un anumit moment a fi în istorie și a face istorie înseamnă nevoia scrisului. Acest moment este resimțit și de lumea geto-dacică. Contactele cu lumea greacă și română, cu statele din "noua confederație dacică", stadiul dezvoltării sociale, economice și culturale, angrenarea în marile evenimente politice ale antichității europene de la Dunărea de Jos, au impus cunoașterea și folosirea scrierii în societatea dacică. Dacii în vremea lui Burebista și imediat după el preponderentă era folosirea scrierii grecești, în secolul I d.Hr. preponderent, în scrierea geto-dacilor, era alfabetul latin. Chiar dacă în lumea dacică se cunoștea scrierea, firește, ea nu a fost niciodată la îndemână oricui. Exemplele de folosire a scrierii sunt rare, cele pomenite în izvoarele literare se referă la conducători, iar descoperirile arheologice în acest domeniu sunt aproape în totalitate la Sarmizegetusa. Scrierea a rămas, la geto-daci, un apanaj al curții regale și al preotimii înalte.

Când privește așa-zisele cunoștințe științifice ale geto-dacilor (din societatea geto-dacică, mai precis), majoritatea istoricilor, unii dintre ei cu mai puțin discernământ, invocă vestitul pasaj din Geticele lui Iordanes. Acesta, entuziasmat de cele aflate despre activitatea lui Deceneu, pe care îl considera strămosul său, scria: "... Observând dispoziția lor (a dacilor) de a-l asculta în toate și că ei sunt din fire inteligenți, i-a instruit în aproape toate ramurile filozofiei, căci el era în această un maestru priceput. El i-a învățat morala, dezbarându-i de moravurile lor cele barbare; i-a instruit în științele fizicii, făcându-i să traiască potrivit legilor naturii ...; i-a învățat logica, făcându-i cu mintea superioară celorlalte popoare; arătându-le practica, i-a îndemnat să petreacă în fapte bune; demonstrându-le teoria celor douăsprezece semne ale zodiacului, le-a arătat mersul planetelor și toate secretele astronomice și cum crește și scade orbita lunii și cum globul de foc al soarelui întrece măsura globului pământesc și le-a expus sub ce nume și sub ce semn cele trei sute patruzeci și șase de stele trec în drumul lor cel repede de la răsărit la apus spre a se apropia sau îndepărta de polul ceresc. Vezi ce mare plăcere ca niște oameni prea viteji să se îndeltnicească cu doctrinele filozofice când mai aveau puțin răgaz de războaie. Puteai să-l vezi pe unul cercetând poziția cerului, pe altul proprietățile ierburilor și ale arbusturilor, pe acesta studiind creșterea și scăderea lunii, pe celălalt observând eclipsele soarelui și cum, prin rotația cerului, soarele vrand să atingă regiunea orientală este dus înapoi spre regiunea occidentală ..."

În acest text al lui Iordanes exagerările sunt evidente, dar ar fi o greșeală respingerea sa în bloc. Dincolo de vesmântul său naiv, textul oglindește un tablou real, nu acela al unui întreg popor preocupat de astronomie, botanică, filosofie etc., ci al unei restrânse categorii de învățați ocupați cu astfel de indeletniciri, nu "intelectuali" de meserie (societatea geto-dacilor făcând prea puține progrese pentru că în sânul ei să apară filosofi și oameni de știință specialiști), ci preoți. Acești preoți daci posedau și mânuiau, pentru a-și spori autoritatea, un minimum de cunoștințe științifice, bazate pe seculară experiență a poporului și pe contactul cu lumea greco-romană, în primul rând.

Datele oferite de Iordanes sunt completate însă și de alte izvoare literare (Dioscorides, de exemplu) precum și de descoperirile arheologice. Dintre acestea din urmă, cel mai strălucit exemplu rămâne marele sanctuar circular din incinta sacră a Sarmizegetusei. După unele interpretări mai noi, altarul incintei, numit și "Soarele de Andezit", constituie un posibil cadran solar (astrolab).